

SÂLİH ÇELEBİ'NİN CEVÂMİ'Ü'L-HİKÂYÂT VE LEVÂMİ'Ü'R-RİVÂYÂT TERCÜMESİNİN KAYNAKLARI ÜZERİNE*

SÂLİH ÇELEBİ'NİN CEVÂMİ'Ü'L-HİKÂYÂT VE LEVÂMİ'Ü'R-RİVÂYÂT TERCÜMESİNİN KAYNAKLARI ÜZERİNE

Halis AYDIN**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 29/05/2023 Düzeltme/Revised: 09/06/2023 Kabul/Accepted: 15/06/2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Aydın, H. (2023). Sâlih Çelebi'nin Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât Tercümesinin Kaynakları Üzerine. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 30-47. <https://doi.org/10.52735/bellek.1306723>

ÖZ

Klasik Türk edebiyatının mensur sahası içerisinde önemli bir yer tutan mensur eserler, toplum içerisinde gerek sözlü gerekse yazılı bir şekilde anlatılarak nesilden nesile aktarılmıştır. Bu tarz hikâye külliyatları zaman zaman ahlakî, sosyal, siyasî mesajlar verirken zaman zaman da kahramanlık, aşk, serüven, yolculuk gibi konularla okuyucu ve dinleyicilerin daha iyi bir vakit geçirmesini sağlamıştır. 16. Yüzyılda kaleme alınan mensur eserler içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olan Cevâmi'ü'l-hikâyât, barındırdığı hikâyelerle hem kendi dönemindeki hikâye geleneğine hem de kendinden sonraki geleneğe kaynaklık etmiştir.

Muhammed Avfi tarafından Farsça kaleme alınan Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât, çeşitli kaynaklardan derlenmiş tarihî, dinî, siyasî, sosyal, ahlakî, mitoloji gibi çeşitli konulardaki hikâyelerden oluşmaktadır. Eser, yirmi beş bölümden oluşan dört kısma ayrılmış olup her bölüm farklı konulardan oluşmaktadır. Yazılı kaynaklarda ifade edilen bilgilere göre eserin şair Necâti, Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Abdullah Bahâyî Efendi, Nâzır İbrâhim Efendi tarafından yapılmış tercümeleri mevcuttur. Bu tercüme içerisinde en kâmil olanı 16. yüzyılın önemli devlet adamlarından Celâl-zâde Sâlih Çelebi'ye aittir. Çevirisi 15 ay gibi kısa bir sürede tamamlanan tercümede iki bine yakın hikâye olduğu tespit edilmiştir. Sâlih Çelebi'nin bu tercümesinde Emevî ve Abbâsî halifelerinin hikâyeleri, İran'ın mitolojik hükümdarlarının hikâyeleri, İslam tarihi için önem arz eden önemli kişiliklerin yaşamlarından kesitler sunmaktadır.

Bu çalışmada Sâlih Çelebi tarafından tercüme edilen Cevâmi'ü'l-hikâyât'ın derlenirken faydalanılan kaynakların tespiti ve bu kaynakların esere olan katkısı incelenmeye çalışılmıştır. Sâlih Çelebi, Avfi'den yaptığı tercümenin orijinaline sâdik kalmış ve Avfi'nin hikâye/ler alıntılıdığı eserleri zikretmeye gayret etmiştir.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Dr., aydinhalis01@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9382-1507

Anahtar Kelimeler: Kaynak, Hikâye, Avfî, Sâlih Çelebi, Tercüme, 16. Yüzyıl

EXTENDED SUMMARY

In the dictionary, to tell, to convey, to repeat, imitate, imitate the word story is also used as a noun. Experienced or the story, which is a form of expression that tells about the events that can be experienced, is one of the most popular in the Turkish literature. In broad terms, it was thought of as the narration of an event whether in verse or in prose history, tale, legend, joke, epic, legend, describing an event. On the basis of arbitration all works based on stories are generally named with the name of the story.

Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât, written in Persian by Muhammed Avfî, consist of stories on historical, religious, moral, mythological and many different subject compiled from various sources. The work is divided into four parts consisting of twenty-five chapters and each chapter consists of different subjects. According to the information expressed in the written sources, there are translations of her work commissioned by the poets Necâtî, Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Abdullâh Bahâyî Efendi, and Nâzîr İbrâhim Efendi. Which has a very important place in its own period, has been a source both for the story tradition of its own period and for the following periods with the stories it contains.

The most perfect one among these translations belongs to Celâl-zâde Sâlih Çelebi, one of the important statesmen of the 16th century. It has been determined that there are nearly two thousand stories in the translation, which was completed in a short period of 15 months. In this translation of Sâlih Çelebi, the stories of the Umayyad and Abbasid caliphs, the stories of the mythological rulers of Iran, and the lives of important personalities who are important for the history of Islam.

In this study, it has been tried to determine the sources used in the compilation of Cevâmi'ü'l-hikâyât translated by Salih Çelebi and the contribution of these sources to the work. Salih Çelebi tried to stay faithful to the text by translating the work from Avfî and tried to mention the works that Avfî quoted from the story/s. The fact that Salih Çelebi mentions the works that Avfî mentioned during the translation appears as an indication that she wanted to follow a unique style.

Keywords: Source, Story, Avfî, Sâlih Çelebi, translation, 16th century

GİRİŞ

Yavuz Sultan Selim ve Kânûnî Sultan Süleyman devrinin ileri gelen âlim, fâzıl ve şairlerinden olan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, meşhur kadılardan Tosyalı Kadı Celâl'in oğlu olup babasının kadılık yaptığı Rumeli'deki Vulçittrin'de doğdu.¹ Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin kardeşidir. İlk eğitimini babasından alan Sâlih Çelebi, Kemal Paşa-zâde'nin derslerine devam etmiş, onun bazı eserlerini temize çekmiştir. Aynı zamanda Şeyh Hamdullah'tan yazı dersleri de almıştır. 1520 yılında Kânûnî'nin cülûsu sırasında Hayreddin Efendi'den mülâzım olmuş, ardından da Edirne Siraciye Medresesi'nde müderris olarak görevlendirilmiştir. Bu görevi sırasında Kânûnî Sultan Süleymân'ın Rodos, Belgrad, Budin ve Üngürüs seferlerini yazmıştır.²

Şehzade Bayezit, Celâl-zade Sâlih Çelebi'den Farsça olarak kaleme alınan Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât adlı eseri tercüme etmesini ister. Çelebi de bu isteği büyük bir memnuniyetle kabul eder. Bu tercümeyle çok beğenen şehzâdenin tavassutuyla 1558'de Eyüp Medresesi müderrisliğine getirilmiştir. Ancak gözlerine perde inmesinden dolayı bu görevde üç yıl kalabilmiştir. Bu ikinci emekliliğinden sonra tekrar Eyüp'teki evine çekilen Sâlih Çelebi 1565'te vefat etmiştir. in yaptırdığı caminin haziresine defnedilmiştir.

¹ Tayyip Gökbilgin, "Celâl-zâde Sâlih Çelebi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, s. 262-263.

²Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-su'arâ*, İstanbul Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010

Yaşadığı dönemin sevilen ve sayılan şahsiyetlerinden biri olan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, yumuşak huylu, temiz kalpli, vefakâr ve biraderi Mustafa Çelebi gibi cömert bir kişiliğe sahipti. Gerek kadılığı zamanında ve gerek emekli bulunduğu zamanda fakirlere, akrabasına ve civarındaki muhtaçlara yedirir, içirir, elbise ve para vermek sûretiyle yardım ederdi.³

16. yüzyılın üretken yazarlarından birisi olan Sâlih Çelebi hem nazım hem nesirde önemli eserler ortaya koymuştur. Manzum olarak kaleme aldığı eserler içerisinde yazmış olduğu mürettep divanını, Dürer-i Nesâyih, Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi gibi eserleri saymak mümkündür.

Nâsirlik yönü oldukça kuvvetli olan yazarın Tarih-i Sultan Süleyman, Tarih-i Mısır-ı Cedîd, Tağyirü't-Tenkîh Ta'likâtı, Münşe'at, Miftâh Şerhi Hâşiyesi, Vikâye Şerhi Hâşiyesi, Mevâkıf Şerhi Hâşiyesi, Kıssa-i Fîrûz Şâh Tercümesi, Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât Tercümesi gibi eserleri mevcuttur.

1. Sâlih Çelebi'nin Cevâmi'ü'l-Hikâyât Tercümesinde Adı Geçen Eserler

Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât Tercümesi, isminden de anlaşılacağı üzere gerek içeriksel çeşitlilik gerekse de yararlandığı kaynaklar bakımından önemli bir hikâyeye külliyatıdır. Eser, tarihten edebiyata, tıptan coğrafyaya kadar zengin bir içeriğe sahip olması dolayısıyla bazen bir ansiklopedi, bazen bir menakıpname, bazen tıbbî bilgiler kitabı, bazen bir siyasetname, bazen bir dua kitabı, bazen hoşça zaman geçirmeye yarayacak bir mecmua özelliği taşır.⁴ Hikâyeler genel itibarıyla kısa hikâyeler olup verilecek mesajın amacına yetecek ölçüde bir anlatım genişliğine sahiptir. Mütercim, hikâyelerde mesajı ön plana çıkartmaya çalışmış, mesajın önüne geçebilecek mekân, zaman ya da şahısları umumiyetle belirsiz bırakmıştır.⁵

Eserin müellifi Avfî, kullandığı kaynakları sistematik bir sınıflandırmaya tâbi tutmuş olması konuların aktarımında özgün bir üslûp takip etmek istediğinin bir göstergesidir. Örneğin; halifelik tarihinden bahsederken Taberî'nin (ö.310/923) Târîh'inden; Perslerin antik tarihinden alıntılarda ise es-Se'âlibî'nin (ö.421/ 1030) el-Gurer ve's-siyer'inden, Firdevsî'nin (ö.411/1020) Şehnâme ve Târîh-i Mülûk adlı eserlerinden yararlanmışır. Farklı hanedanlıklara ait anekdotlarda yine o hanedanlığı derinlemesine inceleyen eserleri kullanmayı tercih etmiştir.⁶

Sâlih Çelebi'nin tercümesinde bazı eserlerin ismi anılmıştır. Bu eserler çalışmada zikredilmiş olup haklarında bilgi verilmiştir.

Târîh-i Arab, Târîh-i Mısır, Garâyibü'l-hadîs, Edyânü'l-arab, Câmi'ü'l-Kebîr (Muhammed bin el-Hasan eş-Şeybânî), Uyunu'l-ahbâr (Nesefî), Tabâyi-i Hayvân, Tabâyi-i Hayvân (Câhîz), Rebî'ü'l-ibrâr (Cârullâh Zemaşerî), Hulku'l-insân (Mahmûd bin Ahmed Nîşâbü'rî), İncil, Kur'an, Tevrat, Zebûr, Ferec Ba'de's-şidde (Tenûhî), Târîh-i Makdisî, Kelbî Tefsîri, Keşşâf Tefsîri, Târîh-i Bağdad, Kuşeyrî Risâlesi (Ebu'l-Kâsım Kuşeyrî), Mecma'ü'l-emsâl (Meydânî), Câmi'ü'l-kebîr, Teysîr (Necmeddîn Ömer Nesefî), İhyâ-yı Ulumuddîn (Gazâlî), Kimyâ-yı Saadet (Gazâlî), Taberî Tarihi (Muhammed bin Cerîr), Kitâb-ı Magâzî (Muhammed bin İshâk) Târîh-i Mülûk-ı Acem, Târîh-i Yümnî, Kitâb-ı Megâzî (Muhammed bin İshâk), Târîh-i Utbî (Ebû Nasr Utbî), Siyerü's-sâlihîn (?), Makâmât (Ebû'l-Kasem-i Harîrî), Kitâb-ı Ahbârü's-sîn, Sahîh-i Buhârî (Ebû Abdullâh bin İsmail el-Buhârî), Ravzatü'l-ulemâ (?),

³ Gülden Özey, *Celâl-zâde Sâlih Çelebi Divanındaki Dinî Muhteva* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara 2008, s. 12.

⁴ Tuncay Bülbül, *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât Tercümesi*, Tezmer Yayınları, Kayseri 2017, s.19.

⁵ Tuncay Bülbül, *İsmail bin Ali Câmî'ü'l-Hikâyât*, Grafiker Yayınları, Ankara 2011.

⁶ Emin Uz, *İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmi'ü'l-hikâyât Örneği*, *The Joubak of Turcic Language and Literature Surveys*. C. 2, 2017, ss. 20-39.

Düstûru'l-vezâret (Sultân Raziddîn İbrâhîm el-Gaznevî), Hüsnâ (?), Sind-bâd, Kitâbü'l-ferâse, Şeyb ü Şebâb, Câmî'ü's-sagîr, Şeh-nâme, Kelîle ve Dimne, Miftâhü'n-necâh, Genc-i Hired (Hâce Abdülhamid ?), Semerü'l-a'rab, Kenzü'l-ahbâr, Seferü'l-câziye, Acayibü'l-cevr, Târîh-i Âl-i Nâsır, Hüsrev ü Şîrîn, Melhü'n-nevâdir (Se'âlibî?), Nesrû'd-dürer (Ebû Nasr Sa'lebî), Şeceretü'l-akl, Zendavesta (Zerdüş), Ahbâr-ı Arab, Şerefü'n-nebiyyîn, Târîh-i Tâc, Câmî'ü'l-hikâyât, Târîh-i İskender.

1. 1. Kuşeyrî Risalesi

Tasavvuf, kelâm, hadis, fıkıh, tefsir, gramer ve edebiyat gibi ilim dallarında geniş bir bilgiye sahip olan Kuşeyrî daha çok mutasavvuf olarak tanınmaktadır. Yazarın en önemli eseri kendi adını taşıyan Kuşeyrî Risâlesi'dir. Eser, kendi içerisinde giriş, sûfilerin hâl tercümeleri, istilâhlar kısmı ve makamlar kısmı olarak ayrılmaktadır.⁷

Cevâmi'ü'l-hikâyât içerisinde Kuşeyrî risâlesinden alıntılanmış dört hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyelerin en dikkat çekenini “*Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât Kitâbının İkinci Kısmından Evvelki Bâb ki Hâyâ Zikrinde İdi*” bölümünde yer alan bir sûfinin kıssasının anlatıldığı hikâyedir.

Üstâd Ebu'l-Kasem Kuşeyrî rahmetu'llâhi Ôaleyh kendüsi te'ôlif itdügi risâlede getirür ki şüfîlerden bir cemâ'at sefer üzre giderlerdi. İçlerinden birisi eydür. İttifâk giderken yolumuz bir bişelik içine düşdi ki içinden arslanlar âvâzi gelürdi. Muhkem korçduğ. Her birümüze andan havf galebe eyledi. Bu hâlde gördük yol kenârında bir kimse yatmış uyur. Atı, başı ucında otlar. Anı uyğudan uyandırurup “Kalk ne yatarsın? Bu istirâhat yiri degildir, arslanlar yatağı ancağ. Bunda cân korçusı vardır.” didük. Yatduğı yirden başın kaldurup “Ben Allâhü te'Ôâlâdan gayrıdan korçmazın, andan utanurın.” diyüp yine başın yire çodı, uyğusına meşğül oldı. Biz çoduk yolumuza gıtdük. Andan ma'Ôlümüm oldı, her kimse ki Allâhü te'Ôâlâdan utanur, ol hiç bir kimseden korçmaz [3a].

Sâlih Çelebi'nin tercümesinde dikkat çeken durumlardan birisi yer yer değişik bölümler altında farklı eserlere atıflar yapmış olmasıdır. Kimi zaman bir konu başlığı altında yer alan bütün hikâyelerin tek kaynağı olan bir eseri zikrederken kimi zaman ise her hikâye için ayrı ayrı kaynaklar vermektedir. Yukarıdaki örnekte de öyle bir durum söz konusudur. Sûfinin kıssası Kuşeyrî Risâlesinde geçmekte olup külliyyatın ilgili başlığına uygun bir örnek olduğu için onu referans almıştır. Hikâyeyi aktarırken hikâyenin kurgusuna müdahale etmemesi ve onu olduğu gibi nakletmesi önemli bir husustur.

1. 2. Edyânü'l-'arab

Eserin müellifi tam olarak bilinmemekle birlikte, Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'nin (ö.204/819) Kitâbü'l-Esnâm adlı eserinin bu eser olabileceği düşünülmektedir. Zira Kitâbü'l-Esnâm bazı kaynaklarda ikinci bir isim olarak Edyânü'l-Arab olarak da anılmaktadır. Eser, on ikinci imamın doğumundan 230 yıl sonra Farsça olarak kaleme alınmıştır.⁸ Hacmi çok küçük olmakla birlikte bu sahada yazılmış en eski Farsça eser olma özelliği taşımaktadır.

Cevâmi'ü'l-hikâyât'ın hemen girişinde Allah'ın hikmeti ve marifeti ile alakalı olarak bu eserden alıntılanmış bir adet hikâye bulunmaktadır.

Edyânü'l-'Arab adlu kitâbda getirür ki aşhâbdan rıdvânu'llâhi te'Ôâlâ Ôaleyhim ecma'Öjn.⁹ ÖÖmer bin el-Huşayn hazretleri ki Müslümân olmazdan

⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s.52.

⁸ Emin Uz, *Avfi'nin Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât.....*, s.61.

⁹ *Allahü tealanın rızası onların cümlesinin üzerine olsun.*

evvel ki puta taparlardı, peygâmbere hâzretleri aña bir gün “Bir belâyâ giriftâr olsañ, ol belânun def’ini kimden umarsın?” diyü buyurdılar. Ol da “Gök Tañrısından.” didi. Rasûlu’llâh “Çün böyledür ma’bûduñ dañı ol olmağ gerek. Gök Tañrısından gayrı ‘Öâlemde Tañrı yoğdur.” diyü buyurdılar. ‘ÖÖmer mülzem olup hidâyet-i Hâğ irişüp def’i Müslümân oldu [10a]

Antolojik yapısı gereği Moğollardan önce İran’daki hanedanlar ve müellifin gezip gördüğü Mâverâünnehir, Horasan, Gazne, Sind, Harezmi gibi bölge halklarının inanç sistemleriyle ilgili detaylı bilgiler içermektedir.¹⁰ Yukarıda yer alan ve Hz.Ömer döneminde farklı bir inanca sahip bir kişinin kıssasının anlatıldığı hikâye de bu bağlamda kaleme alınmış bir hikâyedir. Böyle bir hikâyenin külliyata dâhil edilmesi, Sâlih Çelebi’nin dinin evrensel bir olgu olduğunu düşünmesi ve her din mensubunun farklı inanca sahip olabileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

1. 3. Tabâyi’ü’l-hayevân (Kitâbü’l-Hayevân)

Meşhur Arap nâsiri ve Mu’tezile kelamcısı olan Câhız’ın en önemli eseri sayılan diğer adıyla Kitâbü’l-hayevân ansiklopedik bir eserdir. Zoolojinin bölümleri, hayvanların evrimi, iklim ve muhitin tesirinden bahsedilen eserde yazarın Bağdat’ta bulunduğu sırada okuduğu Aristo tercümelerinin tesiri vardır.¹¹ Câhız, eserini meydana getirirken Kur’an, hadis, şiir, mesel gibi kaynaklardan faydalanmıştır. Bunların yanında Grekçe eserlerden yapılan tercüme dahil olmak üzere yabancı eserleri de kullanmıştır.

Cevâmi’ü’l-hikâyât’ın dördüncü kısmının on dördüncü bâbı “*Garâyib-i Mahlûkât Beyânında ve Anlurun Acâyib-i Ahvâli Ayânındadır*” başlığını taşımaktadır. Bu başlıkta *Tabâyi’ü’l-Hayevân* adlı eserden alıntılanmış iki hikâye bulunmaktadır. Bunlardan birisi de aşağıdaki garip hikâyedir.

Şerefü’z-zemân Fabâyi’ü’l-Hayvân kitâbında getirür. Bizüm kendü zemânumuzda vilâyet-i Merv’den şol köyde ki aña Civân dirler, bir ‘Öavret vardı. İki elleri yoğ idi ve omuzları başında el yirine ‘Öavretler memeleri resminde iki etler asılu idi ve ol ‘Öavret sâyir ‘Öavretler elleri ile her ne işlerlerse hamîr yoğurmağ ve itmek bişürmek gibi ve sâyir bunlara beñzer nesnelere hep ayağı ile işlerdi ve ayağı ile şunuñ gibi derzilik iderdi ki anuñ dikdügi kaftânı eli ile kimse dikemezdi. Bu cümle Hâğ sübhâne ve te’Öâlânunñ zu’Öafâ bendeleri hâğğında kemâl-i şefkatidür ki izhâr ider. Eger eli olmasa ayağına el kuvveti bile virür ki ba’Özi me’sâlihinde ‘Öâciz olmaya [479a].

Hikâye içeriği oldukça kalabalık olan Cevâmi’ü’l-hikâyât içerisinde klasik Türk edebiyatında görülmemiş ve duyulmamış garip şeylerin anlatıldığı “*Acâyib-i mahlukat*” denilen türlerle alakalı hikâyeler de mevcuttur. Tabâyi’-i Hayvân’dan alıntılanan bu hikâyede elleri olmayan bir avretin bütün işlerini ayakları ile yapması anlatılmıştır. Öyle ki neredeyse bütün işlerin elle yapıldığı terzilik mesleğinde oldukça başarılı kaftanlar diktiği ve görenlerin hayretler içerisinde kalması da hikâyede zikredilen bir başka husustur.

1. 4. Kutsal Kitaplar (Kur’an, İncil, Tevrat, Zebûr)

Toplam 1848 mensûr hikâyenin bulunduğu Cevâmi’ü’l-hikâyât tercümesinde İran’ın efsânevî tarihinden, destanî-mitolojik kahramanlarından, dinî, tarihî olaylardan bahsetmektedir. Hikâyeler anlatılırken inandırıcılığı artırmak, tekdüzeliği kırmak ve esere üslûp çeşitliliği

¹⁰ Emin Uz, *Avfi’nin Cevâmi’ü’l-hikâyât ve Levâmi’ü’r-rivâyât.....*, s.54.

¹¹ Ramazan Şeşen, “Câhiz”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul, s. 40-44.

katmak için yer yer dört kutsal kitaptan alıntılar yapılmıştır. İncil’de cennetin kapısında “*Lâ ilâhe illâ ’llâh Muhammed Resûlu ’llâh*” yazıldığı bahsi eserde kendine yer edinmiştir.

İncil’de mestürdür ki cennetüñ kapuları üstinde “Lâ İlâhe illa ’llâh Muhammedün rasûlu ’llâh” kelimesi yazılmışdır.” didi. Cümlesi bir uğurdan kelime-i mübârekeyi dillerine getirüp hidâyet-i Hâk ile Müslümân oldular [14a].

Hız. Muhammed’in daha küçük yaşlarda iken bir rahip tarafından görülmesi, rahibin onun peygamber olacağını anlaması, Tevrat ve Zebûr’da zikredilen bazı peygamberlik alametleri de eser içerisinde zikredilmiştir.

Çün içerü girdi Buhayrâ’nuñ gözi anlara tokanup gördi, Tivrât’da ve İncil’de gördüğü Óalâmetlerüñ cümlesi anda var. Çün taÓâm yimekten el çekdiler. DefÓi nübüvvet mühri gün gibi zâhir oldı ki iki bağrınıñ orta yirinde idi. Nürdan bir dâyire idi, sigiller gibi içinde beñler vardı. Nübüvveti kapusunuñ mühri idi. Bunuñla mührlenmiş idi. Buhayrâ göricek öpdı ve yüzine gözine sürdi [40a].

Cevâmi’ü’l-hikâyât içerisinde rüya yorumlayan kişilerin anlatıldığı bölümde ilgili konu ile alakalı Kur’an’dan sık sık alıntılar yapılmıştır.

Niteki Hâk teÓâlâ andan bu vech ile haber virür. Kâla ’llâhü teÓâlâ “Ve harrü lehü sücceden ve kâle yâ ebeti hâzâ teóvîlü rüóyâye min kablü.¹²” ve Kúrâñ-ı kadimde bunlardan gayrı düş şahîh olduğın beyânında niçe âyât dañı vardır. Ol cümleden biri kavlehü teÓâlâ “Le-kad sâdağa ’llâhü rasûlehü ’r-rüóyâ bi’l-hâkki.¹³” ve biri dañı kavlehü teÓâlâ “Le-hümü’l-büşrâ fi’l-hayâti’ d-dünyâ ve fi’l-âhirati lâ tebdîle li-kelimâti ’llâh.¹⁴ [220a]

Yukarıda görüldüğü üzere metin içerisinde yer yer Kur’an-ı Kerim’den ve kutsal kitaplardan alıntılar yapıldığı görülmüştür. Metin içerisinde kullanılan bu ifadeler, sözü hem süslemekte hem de anlatılan şeyin inandırıcılığını artırmaktadır.¹⁵

1. 5. Târîh-i Makdisi

Târîh-i Makdisi ya da diğer adıyla “*El-bed’ ve t-târîh*” Ebû Nasr el-Makdisi’nin (ö.355/966) siyasi tarih kadar medeniyet dinler tarihi, kelim ve İslam felsefesi için de önemli bir kaynak durumundaki ulaşan tek eseridir.¹⁶ Ebû Nasr, eserini sadece İslami kaynaklardan değil aynı zamanda Yahudi ve hint kaynaklarından da istifade etmiştir. Eser siyasi tarih için olduğu kadar medeniyet, dinler tarihi, kelim ve İslâm felsefesi için de önemli bir kaynaktır.¹⁷

Cevâmi’ü’l-hikâyât içerisinde Târîh-i Makdisi’den alıntılanmış Halife Mu’tasım ve Babek arasındaki siyasi çekişmenin anlatıldığı bir hikâye mevcuttur.

¹² Hepsı ona (Yûsuf’a) saygı ile eğildiler. Yûsuf dedi ki: “Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur (Yûsuf 10).

¹³ Andolsun, Allah, Peygamberinin rüyasını doğru çıkardı (Fetih 27).

¹⁴ Dünya hayatında da, ahirette de onlar için müjde vardır. Allah’ın sözlerinde hiçbir değişme yoktur (Yûnus 64).

¹⁵ Halis Aydın, *Celâl-zâde Sâlih Çelebi’nin Kıssa-i Fîrûz Şâh Tercümesi (İnceleme-Tenkitledi Metin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kütahya 2022, s.49.

¹⁶ Emin Uz, *Avfî’nin Cevâmi’ü’l-hikâyât ve Levâmi’ü’r-rivâyât.....*, s.63.

¹⁷ Hasan Çiftçi, *Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî’nin Kitâbü’l-Bed’ ve t-târîhine Göre Hız. Peygamber’in Hayatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Şanlıurfa, 2020, s.39.

Tārīh-i Maḳdisī’de getirür. Çün Mu’Ötasım Bi’llāh ḫalīfe oldı hiç gönünden Bābek’i def’Ö itmekden ulu endişesi yoğ idi. ÖAsker hoşup Bābek üzerine göndermege niyyet eyledi. Āzerbāycān ve Cibāl memleketleriniñ begligin aña virdi. Aña ziyāde ḫürmet idüp akrān u emsāli arasında mezid-i Öinayete mażhar kıldı. Her gün Afşin ki maşlahat görmege otursa, aña günde on biñ akça ve oturmasa günde beş biñ akça Öülufe ta’Öyiñ itmişdi, her gün alurlardı. Hemān aña vāfir Öasker hoşup niçe kerre yüz biñ akça daḫi Öatā eyledi ve kerr ü ferr ile Bābek üzerine gönderdi. Vardı bir yıl anuñla muḫārebe vü gavḡāya meşḡul oldı. Niçe kerre anuñla uğraşdılar, Bābek’i başdı. Āḫir Bābek, elinden Öāciz ḫalup bir ḫisāra girdi. Ol ḫisār iñen muḫkem degildi [243b].

Avfî, farklı hanedanlıklara ait anekdotlarda yine o hanedanlığı en ince ayrıntısına kadar inceleyen eserleri kullanmayı tercih eden bir müelliftir. Örneğin Sāmānîler ve Tāhirîler gibi dönem tarihine dair bilgiler verirken genellikle Ahmed es-Sellāmî’nin Tarih-i Horasan adlı eserini, Gazneliler konusunda Utbî’nin Tarih-i Yemînî’inden, yukarıda zikredilen ve halifeler tarihinden nakledilen kıssa ise Tāberî Tarihinden referans alınmıştır. Bu durum müellifin nakil ve referans konusunda ne kadar hassas olduğunun bir kanıtıdır.

1. 6. Keşşâf Tefsîri (el-Keşşâf)

Carullah Tefsîri olarak da bilinen eser Zemahşerî’ye aittir. Mu’tezile âlimlerinden Zemahşerî’nin ağırlıklı olarak dirayet metoduyla kalme almış olduğu tefsirdir.¹⁸ Zemahşerî çalışmasını hazırlarken daha önce yazılan belli başlı tefsîr, kıraat ve belagât kitaplarına başvurmuştur. “*ÖAllāme-i Zemahşerî Öaleyhi’r-raḫmeḫū buña Keşşāf’ınuñ evvelinde taşriḫ itmişdür. Bāri ÖAttābi de bu aşl her Öilm ile ārāste olmağın Hārūnū’r-Reşid anuñla hemişe muşāḫabet ider, fevāyid-i Öulūmıdan müstefid olurdu. Ol daḫi aña latif ḫaşideler inşād iderdi, emjri’l-mü’öminin diñler, ḫüsn-i ḫabül ile ḫabül ider, ḫaḫkında luḫflar erzāni buyururdu [360b].*” ibareleri mütercimim bu tefsirden faydalandığını göstermektedir.

1. 7. Kelbî Tefsîri

Muhammed bin Sâib bin Bişr el-Kelbî el-Kûfi’ye ait olan sekizinci miladî asırda yazılan eser genellikle olumsuz eleştirilere maruz kalmıştır.¹⁹ Kâtip Çelebi tefsirin Muhammed ibn Fadl, Yusuf bin Bilâl, Hibbân gibi yollardan nakledildiğini bunların hepsinin kaynağının da İbn Abbās olduğunu söyler.²⁰

Cevâmi’ü’l-hikâyât’ta “*ÖUlemā-yı tefsirden İbnü’l-Kelbi raḫmetu’llāhi Öaleyh kendü kitāb-ı tefsirinde getirmişdür. Aşḫābū’r-res ki Ḳur’ōān’da mezkûrlardur, anlarıñ Ḥānzala bin Şafvān adlı bir peygāamberleri vardı ve anlarıñ oldukları yirde bir tağ vardı. Adına Rimḫ dirlerdi. Yüksekliği bir mil miḫdārı bir tağ idi. Gāḫ gāḫ bir gāyet ulu ḫuş gelür, ol tağın başında ḫonar otururdu. Şekl ü şüreti Öacıb ve boynı uzun bir ḫuş idi ki kıyruğında, ḫanadında her levnden yünleri ve her rengden alaca tüyleri vardı [527b].*” ifadelerinden hareketle bu tefsirden istifade edildiği görülmektedir.

1. 8. Siyerü’s-sâlihîn

Ebü’l-Kāsım İsmail bin Muhammed bin el-Fazl et-Teymî el-İsfahânî tarafından kaleme alınmış olan Siyerü’s-sâlihîn her devrin önemli şahsiyetlerinin alfabetik sırayla kaleme alındığı

¹⁸ Ali Özek, “El-Keşşâf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul, s. 329-330

¹⁹ İsmail Cerrahoğlu, “Kelbî, Muhammed bin Sâib”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul, s. 205-206.

²⁰ Müjgan Çakır, Nâzir İbrāḫîm’in Cāmi’ü’l-hikâyât Tercümesinde Kaynaklar Meselesi, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 3, 2019, ss. 221-242.

bir eserdir. Eser sistematik bir şekilde aşere-i mübeşşere ile başlatılmış tâbi'în ve ardından tebeu't-tâbi'îni ve sonraki nesillerle devam ettirilmiştir.²¹

Sâlih Çelebi, Zunnûn-ı Mısrî ile alakalı olan bir hikâye anlatırken ilgili eserden alıntı yapmıştır.

Siyerü's-Sâlihîn adlu kitâbda getürür ki Zü'n-nün-ı Mısrî ki yukarıda menâkıbı geçdi, hikâyet ider. Bir zemânda Mısr şehrinden taşra çıkdum ki bir sâ'at şahrâ seyrini eyleyem. Nîl ırmağınıñ bir kûşesinde gidüp şunuñ akışına deñerdüm. Nâ-gâh bir Öakrebi gördüm, ta'Öçil ile gelür. "ÖAcabâ kanda gitse gerek ola?" didüm. Şu kenârına irişüp kenârda bir hınzır tururdu, suyu geçse gerekdi, defÖj anuñ arkasına bindi. Hınzır şuya düşüp gitdi. Arkasında olan bile gitdi, şunuñ öte yaçasına üzleyüp gitdiler. Kendü kendüme "Elbette şunuñ bir sırrı vardur." diyüp defÖj şoyundum, ben de kendümi şuya urdum [67a].

Mütercim, Cevâmi'ü'l-hikâyât'ın 1. bölümünün 3. bâbını erken dönem sûfilere ile alakalı hikâyelere ayırmış ve yeri geldikçe eserin diğer bölümlerinde de bu tip hikâyelere yer vermiştir. Siyerü's-sâlihîn adlı eserden almış olduğu bu züht içerikli hikâye gerek dönemin gerekse Farsça'nın hâkim olduğu coğrafyada mevcut sûfi geleneğinin izini sürmek için önemli bir ipucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. 9. Kitâb-ı ahbârü's-sîn

Süleyman et-Tâcir ve Ebû Zeyd es-Sîrâfi adlı iki müslüman seyyah tarafından IX. yüzyılda kaleme alınan bir seyahat-nâmedir. Kaynaklarda adı hakkında çeşitli ihtilaflar mevcuttur. İki bölümden oluşan bu eserin orijinal adı ve içeriği hakkında detaylı bilgi mevcut değildir.²² Cevâmi'ü'l-hikâyât içerisinde Kitâb-ı ahbârü's-sîn'den alıntılanmış ve misk kokusunun serüveni ile ansiklopedik bilgiler veren bir hikâye mevcuttur.

Kitâb-ı Ahbârü's-Şîh'da eydür. Misküñ eyüsi oldur ki anuñ mâddesi nâfesinde cemÖ olup gâliş kan ola, nâfesinde çiban gibi belüre, nâfesi andan şızıluyup incitdügi vaqt vardur, nâfesini sürüp kaçınmak için bir taş arar bulur, aña nâfesini muhkem sürer kaçınur, nâfesini ol taş ile yırtup içinde olan ol kanı çiban deşilür gibi deşüp aqıtmayınca râhat olmaz. Âhir deşer, ol taş üzerine cümlesin döker, dañı kor gider. Bu asl misküñ säyir misklerden farq u tefävüti yimişüñ olmuşı ile hâmi arasında olan farq gibidür ve bu misk aq olur. Anuñçün ki nâfede bişer, anda kanlık hâleti gider. Qurıycaq kurmuş kan gibi kara olmaz ve ekşer ol vilâyetlerden gelen harcı misk nâfeleri şayyâdlar ya duzaq ile veyâ oq ile urup misk âhüsını eti için avlarlar. Etin yirler, göbeğin alurlar. Yaş iken anuñ koqusı eyü degildir. Qurıdukdan soñra koğı virür, şatarlar. Memâlike tâcirler alup giderler. Hâq teÖâlânuñ kemâl-i şanÖatından bir emr-i ğariğbdür ki hün-ı bî-temiz iken nâfe-i âhüda misk-i dil-âviz olur [512b].

Cevâmi'ü'l-hikâyât kendi dönemi içerisinde sağlam tarihi kaynaklara referans olmakla birlikte, mütercim yer yer kendi gözlem ve tecrübelerini de aktarmaktan geri durmaz. Eserde anlatılan olaylar ya da kıssalar samimi bir üslûpla ifade edilmeye çalışılmıştır. Yukarıda misk kokusunun anlatıldığı kıssa bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir.

1. 10. İhyâ'ü'l-ulumid'dîn ve Kimyâ-yı Sa'âdet

Her iki eser de Gazzâlî'ye ait olup insanın mânevî yönü, nefsin terbiye edilmesi, cinsel arzuların kontrol altına alınması, cimrilik, mal tutkusu, iman, amel ve ahlaktan bahseder.

²¹ Yaşar Kandemir, "Et-Teymî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul, s. 55-57

²² Osman Cilacı, "Ahbarü's-sîn ve'l-hind", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, s. 493-494.

Gazzâlî bu konuları işlerken ahlak ve tasavvuf literatüründen de geniş ölçüde yararlanmakla birlikte psikolojik ve pedagojik tahlilleriyle de seleflerinin görüşlerini aşmıştır.²³

Cevâmî'ü'l-Hikâyât'ın “*Kısm-ı Evvelden Yigirmi Dördüncü Bâb ki Mugannîlerin ve Erbâb-ı Letâyif-i Ahvâli Beyânındadır*” bölümünde müziğin insan ruhu üzerindeki olumlu etkilerinden ve eğlence ehli insanların ahvallerinden bahseder. Bu bölümde hikâyeler anlatılırken “*İmâm Gazâlî Öaleyhi'r-rahmehû İhyâ-yı ÖUlüm ve Kimyâ-yı Sa'âdet adlu kitâblarında bunları mufa'ssal u meşrûh beyân eylemişdür [250a], İhyâ-yı ÖUlüm gibi ve Risâle-i İmâm Kuşeyri gibi sâyir dañı niçe muta'avvıfa kitâblarında mufa'ssal u meşrûh u mezkûrdur. Burada biz de sâz u sözden lezzet almağ zararî olduğında bir kaç hikâyet irâd idelüm ki anlardan müstemî'olanlar müntefi'olalar [261a].*” ifadeleriyle zikredilen iki eseri referans olarak göstermektedir.

1. 11. Makâmât-ı Harîrî

Makâmâtü'l-Harîrî, el-Makâmâtü'l-Harîriyye adlarıyla da anılan eser, toplumdaki çelişki ve çarpıklıklara dikkat çekmek amacıyla hayâlî kahraman Ebû Zeyd es-Serûcî'nin maceraları Hâris bin Hemmâm'ın dilinden akıcı bir üslupla anlatır. Elli kısa hikâyeden oluşan Makâmât Arap dilinin bütün incelikleri, anlatım gücü, edebî sanatları ve kelime oyunlarını secili bir üslupla ortaya koymuştur.²⁴ Yaşadığı yüzyılda Haçlı ordularının istilasına şahit olması, onun için talihsizlik olsa da tanık olduğu olayları günümüze aktarabilmiş olması oldukça önemli bir durumdur. Harîrî müşahitliğindeki bu yüzyıl, Türk tarihi için de oldukça önemlidir çünkü Selçuk Bey'in torunu Tuğrul Bey, Abbasi halifesi tarafından doğunun ve batının sultanı ilan edilmiştir.²⁵

Cevâmî'ü'l-hikâyât içerisinde Harîrî'nin Makâmât'ının başkahramanı olan Ebû Zeyd Serûcî'nin ölmek üzere iken oğluna verdiği nasihatlerin anlatıldığı bir hikâye mevcuttur.

Ebu'l-Şasem-i Harîri rahmetu'llâhi Öaleyh Mağâmât adlu kitâbında ki meşhûrdur, şöyle getirür ki çün Ebû Zeyd-i Sürücî'nün vefâtı yakın oldı oğlını önine çağırdı. “Ey oğul bil ki ben bir müddetdür mâl ü nuğud cem'inde bezl-i mechûd idüp nuhsendlikle gönüller dâma düşürürüm. İllerden dilencilikle saña niçe kışe şim ü zer bağladum. Saña bir vaşıyyet itmek isterin, gûş-ı hûşuña al ve bil. Bu âdem oğlanı ki dünyâda vardur, bunlar cümle dört tabağadur. Evvel pâdişâhlardur. İkinci vezirlerdür. Üçüncü bâzergânlardur ve ticâret ehlidür. Dördüncü bâzâr halkı ve şanâyî'ehlleridür ve şek yokdur ki pâdişâhlıkda hezâr hatâr vardur. Pes ey oğul, zikr itdügüm tayifelerün birinden olayın dime. Hiç bunu ârzü itme ve yakinen bil ki baş ağrısinsuz pâdişâhlık ve zahmetsüz vezirlik ve beglik me'ünetsüz ve ribhsüz ticâret ve levmsüz ve cersüz hurfet gedâlık hurfetidür ki anuñ ser-mâyesi su'âl ve pîrâye vü zîneti ibtidâldür. Dilencilik bir metâ'odur ki her bâzârda râyicdür ve her şehrde geçer, her köyde, kendde sürilür [522a].

Cevâmî'ü'l-hikâyât içerisinde yer alan hikâyelerin bir diğer özelliği de dinî ve ahlakî bir rehberlik değerinin bulunmasıdır. Yukarıda zikredilen hikâye ölmek üzere olan Serûcî'nin oğluna nasihatlerini anlatmaktadır. Sâlih Çelebi, bu hikâyeyi “*Gedâların Letâyif-i Hikâyâtı ve Letâyif-i Kelimâtı Beyânındadır*” başlığı altında kaleme almıştır. Bu bölümde anlatılan hikâyeler genellikle iyi huyların dinî temellendirme ile birlikte işlenmesi ve kötü huylardan sakınılması ile alakalıdır.

²³ Mustafa Çağrıci, “Gazzâlî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul, s. 494-495.

²⁴ Hulusi Kılıç, “Harîrî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul, s. 414-416.

²⁵ İbrahim Odabaşı, Harîrî'nin Makâmâtında Müzikal Görseller, *Turkish Academic*, C.7, 2022, s. 762-780.

1. 12. Kitâbü't-teysîr fi't-tefsîr

Hadis, tefsir ve kelimeler sahalârında uzman Hanefî âlimi Nesefî'nin meşhur tefsirinin birçok nüshası mevcuttur. Yazar eserini oluştururken Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Abdülkerim Kuşeyrî'nin eserlerinden faydalanmıştır.²⁶ Külliyyat içerisinde geçen “*İmâm Necme'd-dîni Ömer Nesefî rahmetu'llâhi Öaleyh Teysîr adlu kitâb-ı tefsîrinde “Hâzret-i Yûsuf'uhnı kuyı içinde meşgûl olduğı bu duÖâ idi.” diyü zıkr ider [416a].*” ifadelerinden hareketle bu eserden alıntılar yapıldığı görülmektedir.

1. 13. Mecma'u'l-emsâl

Esas adı Ebu'l-fadl Ahmed bin Muhammed bin Ahmed bin İbrahim el-Meydânî'dir. Meydânî'nin Mecma'u'l-emsâl Arap edebiyatında atasözü/mesel deyince ilk akla gelen ve alanında benzeri bir eser telif edilmediğı ifade edilen bir eserdir. Arap edebiyatında vecizelerin anlamlarını doğru kavrayabilmek için ihtiva ettikleri edebî özellikleri bilmek önemli bir husustur. Meydânî, Mecma'u'l-emsâl adlı eserinde Hz. Muhammed'e ait olduğunu ifade ettiğı 58 vecizeyi edebî olarak incelemiştir.²⁷ Mecma'u'l-emsâl'de yer alan dört hikâyeye Cevâmî'ü'l-hikâyât'ta kendisine yer bulmuştur.

MecmaÖü'l-Emsâl kitâbında getirür ki bir gün Ebü ÖUbeyde'ye ÖArabuhnı bir ðarb-ı meşelin okıdılar ki eydürler. “Fülânü ebhalü min mâderin”, yaÖni “Fülân kişi mâderden bahılrakdur.”

Meydânî, MecmaÖü'l-Emsâl adlu kitâbında getürmüşdür ki Yezîd bin Şervân ki ahmaqlar zümresindendi. “İnne fı hâlâveti'l-viddâni lezzeten”, yaÖni “Yitik nesnenüñ bulunmasında bir hâlâvet ü lezzet vardur.”

MecmaÖü'l-Emsâl kitâbında getürmüşlerdür ki ÖAmir bin Darbu'l-ÖAdvâlî ki ÖArabuhnı hem hâkımi, hem hâkimi idi, anuhnı fehmine hiç kimsenüñ fehmi irmezdi ve hiç bir hâkımiñ hıketi anuhnı hıketine muÖâdil olmazdı. “Ve emmâ mâ yenfeÖu'n-nâse fe-yemküsü fı'l-arzi”²⁸”, yaÖni “Şol ki anuhnı halka nefÖi vardur, ol yirde eglenür, yaÖni çok yaşar.” diyü buyrulur.

Hz. Peygamberin az lafla çok anlam ifade eden bazı hadisleri halk arasında dilden dile söylenerek varyantlara uğramış ve vecize haline gelmiştir. Bu vecizeler yeri ve zamanı gelince kullanılmaya devam edilmiş ve kaleme alınma aşamasında da atasözleri ve vecize kitaplarında yerini almıştır. Bu bağlamda kaleme alınan bu kitapların en meşhuru Mecma'u'l-emsâl adıyla karşımıza çıkmaktadır. Sâlih Çelebi'nin ilgili eserden alıntılardığı dört hikâyenin ikisinde bu vecizelerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu iki hikâyede de vecizelerin ortaya çıkış hikâyeleri, açıklamaları ve hangi bağlamda kullanıldığı da yer almaktadır. Bu durum eserin metinlerarasılık yönünden ne denli zengin olduğunun bir göstergesi olarak ortaya koymaktadır.

1. 14. Garâyibü'l-hadis

Ebû Ubeyd Kâsım bin Sellâm'ın hadislerde geçen nadir kelimelere ait eseridir. Bazı müelliflere göre bu kitap bu tarzda keleme alınan ilk kitaptır. Onları bu kanaate sevkeden şey daha önceki çalışmaların birer risale çapında olması, bunun ise müellifin belirttiğı gibi

²⁶ Hümeýra Aslantürk, “Necmeddin Nesefî”, *TDV İslam Ansiklopesisi*, C.3, İstanbul, s. 571-573

²⁷ Ramazan Kazan, Mecma'u'l-emsâl Adlı Eserinde Hz. Peygambere Ait Vecizeler ve Edebî Özellikleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.36, 2016, s. 49.

²⁸ *İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır (Ra'd 17).*

“Ömrünün hülasası olarak kırk yıllık bir çalışmaya dayanması ve geniş bir muhtevaya sahip olmasıdır.”²⁹

Ġarāyibü’l-Ġadîş kitābında getirür. Emîrî’l-Mü’minîn Ö’Ömer’üñ radîya’llāhü te’Öālā Öanh zemān-ı hilāfetlerinde zemîn-i Ġicāz’da bir Öazîm kaht oldı. Āsumān meşlinüñ başında bulut meşîninüñ ağızı bağlandı. Gökden yire bir kıatre yağmur nāzil olmadı. Zemîn hārâretle tennûra döndi. Zer’Ö ü nebātî bîh ü sākıtdan yağıdı, remād eyledi. Beytü’l-māl anbāri galleden mālî iken, hālî kaldı. Müsteĥaklara ĥakları virilmedi. Ġalkuñ ıztırārları nihāyetin buldı. Her vech ile nā-çār oldular. Ġazret-i Ö’Ömer radîya’llāhü Öanh ÖAbbās ĥazretlerinden ki peygāber ĥazretlerinüñ şalavātu’llāhi Öaleyh Öamm-i büzürg-vārlarıdır, istid’Öā itdi ki ĥalk ile istikā du’Öāsıçün şahrāya çıkup du’Öā ideler [412a].

Cevāmi’ü’l-hikāyât’da Hz. Ömer’in halifelik döneminde çıkan kıtlıkla alakalı olarak Ġarāyibü’l-hadis’ten alıntılanmış yukarıdaki hikāye dönemin ekonomik ve ticarî hayatı hakkında kesitler sunması yönünden oldukça önemlidir.

1. 15. Cāmi’ü’l-Kebîr

Muhammed bin Hasan eş-Şeybânî’nin (ç.189/805) “Zāhirü’r-rivāye” diye bilinen ve Hanefî mezhebinin ana kaynaklarını oluşturan eserdir. Eser bizzat Şeybânî tarafından telif edilmiş olup eser kaleme alındıktan sonra tekrardan gözden geçirilmiş, bazı bâblar ve meseleler ilave edilerek daha kapsamlı bir hale getirilmiştir.³⁰

Sâlih Çelebi’nin derlemiş olduğu Cevāmi’ü’l-hikāyât eserinde Hz. Yusuf’un kardeşleri ile olan ilişkileri, kuyuya atılması, babasının gözlerinin kör olması ve Hz. Yusuf’un kuyu içerisindeyken yaşadığı olaylar silsilesi trajik bir üslûpla anlatılmaktadır. “Ġazret-i Yūsuf’uñ kuyı içinde meşğul olduğu bu du’Öā olduğunu İmām Nāsırü’-d-dîn Nesāyî Cāmi’ü’l-Kebîr adlu kitāb-ı tefsîrinde zikr ider [416a].” ifadelerinden hareketle Sâlih Çelebi’nin bu eserden istifade ettiğini söylemek mümkündür.

1. 16. ‘Uyunu’l-ahbâr

Ünlü tarihçi, dil ve edebiyat âlimi Kuteybe ed-Dîneverî’nin (ö.276/889) bir kültür hazinesi değerindeki önemli eseri ‘Uyunu’l-ahbâr da Cevāmi’ü’l-hikāyât’ın temel kaynakları arasında yer almaktadır. Eser, İmam-ı Azam Ebû Hanife’nin kabadayı bir insan grubuna verdiği cevapla haddini bildirmesi olayını bu eserin ismini bizzat zikrederek nakletmektedir.³¹

Eser içerisinde ‘Uyunu’l-ahbâr’ dan alıntılanmış İmam Ebû Hanife ile komşusu arasında geçen komşuluğun önemi ve komşuluk hakkı ile alakalı ibretlik bir hikāye yer almaktadır.

İmām-ı Nesefî ÖUyünü’l-Aĥbār adlu kitābında getirür. İmām-ı A’Özam Ebû Ġanife-i Kūfî ĥazretlerinüñ radîya’llāhü Öanh koñşuluğlarında bir fāsıq u fācir kimse vardı. Her gice evinde şarāb içir ve kıopuz çalardı ve bir beyt ırlardı. İmām-ı A’Özam ĥazretleri gice uyumaz, gāh Öibādet ider, gāh mesāyil-i ictihādına meşğul olurdu. İttifāk iki gice anuñ āvāzını işitmediler. “Bu bizüm koñşı nice oldı hiç āvāzı gelmez, yoĥsa ġayrı yire mi ġitdi?” diyü şordular. “Yoğ ġayrı yire ġitmedi. Ammā dün gice bî-vağt bāzāra varmış, Öaskerler tutup ĥabs eylemişler.” dirler. Ġazret-i imam “Koñşı ĥakķı ulu ĥakķdur.” diyüp kendüler bi-nefsihî ħalkıldılar Öasesler başına vardılar, anı dilek idüp ĥabsden ĥalās eylediler [64b].

²⁹ Yaşar Kandemir, “Ġaribü’l-hadis”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul, s. 376-377.

³⁰ Vehbi Yavuz, “Cāmi’ü’l-kebîr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul, s. 109-110.

³¹ Emin Uz, *Avfi’nin Cevāmi’ü’l-hikāyât ve Levāmi’ü’r-rivāyât.....*, s.61.

1.17. Rebî'ü'l-ebrâr

Zemahşerî'nin Keşşâf gibi ağır ve son derece derin retorik mevzulara dalan kitabını okuyan ilim tâliplerini rahatlatmak amacıyla kaleme aldığını belirttiği bu eseri, kitabın başından sonuna kadar hemen hemen bütün başlıklar altında kısalı uzunlu pek çok anekdotik anlatımlara yer verir.³²

Cevâmi'ü'l-hikâyât içerisinde Rebî'ü'l-ebrâr'dan alıntılanmış Anka kuşu ile alakalı bir hikâye bulunmaktadır. Bu hikâye “*Garâyib ü Acâyib Kuşlar Beyânında ve Anlara Müte'allık Ahvâl Zikrindedür*” bölümünde yer almaktadır.

ÓAllāme-i Zemaşerî ki Óilm-i tefsîrde Óalem ve āyātu'llāhdan bir Óallāmedür. Rebî'ü'l-ebrâr adlu kitābında şöyle getirür ki Hâk sübhâne ve te'âlā Mūsā Peygāmbere şalavātu'llāh zemānında bir kuş yaratdı. Adı ÓAnkā idi ve aña her bir cānibden dört ayağ yaratdı ve anuñ yüzi ādem şüretinde idi ve hūsn ü cemālden dañı behresi vardı ve ol kuşa kendü gibi bir şıfatda yaratdı. Andan Mūsā Peygāmbere vahy idiüp “Senüñ için ben iki Óaçıb mahlûk yaratdum, tã senüñle üns ideler ve anlaruñ azıqlarını, gıdālarını vuhūşdan taqđır eyledüm. Çün Hāzret-i Musā şalavātu'llāhi Óaleyh Óālem-i beķāya hırām itdi ol iki kuş mekānların değışüp oradan kalkdılar, Neced iķlimine gitdiler. Nāmları ğalup kendüleri ğalmadı. Niteki ÓAnkā nāmı meşhürdür, dillerde söylenür [528a].

Sâlih Çelebi, eserine sadece sanat tarihi, siyasi tarih, sanat, müzik, din ve ahlak ile ilgili hikâyeler almakla kalmamış mitolojik bir kuş olduğuna inanılan Anka ve Simurg gibi kuşların da anlatıldığı hikâyeleri de eserine dahil etmiştir. Yukarıdaki hikâyede Musa peygamber zamanında Anka kuşunun yaratıldığı ve fiziksel özelliklerinin insan gibi olduğu anlatılmıştır.

1. 18. Tarih Kitapları

Cevâmi'ü'l-hikâyât'ın muhtelif yerlerinde bazı tarih kitaplarından alıntılar yapılmış ve bu kitaplarda geçen bazı kıssaların esere dahil edildiği görülmüştür. Bu tarih kitapları arasında Târîh-i Mısr, Târîh-i İskender, Taberi Tarihi, Târîh-i Müluk-ı Acem gibi farklı ekolleri temsil eden eserlerin olması Cevâmi'ü'l-hikâyât'ın metinlerarasılık yönünden ne kadar zengin olduğunun göstergesidir.

Eser içerisindeki hikâyeler bazen direkt tarih kitabından alınmakla birlikte bazen de “*Erbāb-ı tevārîh getirmişlerdür ki aşhābdan Ka'ûb el-Ahbār hāzretlerinden mervjdür radıya'llāhü Óanh buyurur*”, “*Nitekim zıkr olunur ve bu kıssayı erbāb-ı tevārîh niçe yüzden taķrîr itmişlerdür*”, “*Erbāb-ı tevārîh getirmişlerdür ki çün Hārünü'r-Reşid'üñ hastelığı haberi Bağdād'da Muħammed-i Emîn'e irişdi*”, gibi ifadelerle isim verilmeden zikredilmektedir.

1. 19. Târîh-i Bağdad

Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö.463/1071) Bağdat tarihine ve Bağdatlı meşhur şahıslara dair bir eser özelliği taşımaktadır.³³

Salih Çelebi, tam adı “*Târîh-i Bağdad-ı Medinetü's-selâm*” olan bu hacimli eserden Abdurrahman bin Sâbit'in Rakka'dan Bağdad'a gelirken bir dilbere âşık olması hikâyesini alıntılanmıştır.

³² Emin Uz, *Avfi'nin Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât.....*, s.65.

³³ Casim Avci, “Târîhu Bağdād”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul, s. 88-89.

Tārîh-i Bağdād'da getürmüşlerdür ki Muḥammed bin ÓAbdu'r-rahmān bin Sābit ki şehir-i Bağdād'ın zühhādı cümlesinden idi, aslında zühd tarihine düşmesine sebep bu oldu ki bir vaktde Raḳqa şehrinde medînetü's-selām-ı Bağdād'a geldi. Nā-gāh gözi bir cāriyeye toḳandı ki hüsn-i cemālede bî-misāl idi. Hemîñ sâ'at murḡ-ı cānı hevā-yı mahabbet ile ḳafes-i tende ıztırāb itdi. Sultān-ı Óaşḡ elinde Óaḳlı maḡlūb olup şabr u ḳarārı mülkini tārāca virdi. Göñli perişān olup aña fikr ü endişe müstevlî oldu. İḡvā-yı Óaşḡ ile şabāha degin gözine uyḡı gelmedi. Şabāh olduḡı gibi yanına yārānın uydurup bir bahāne ile yine ol mahalleye vardı. Derūnında bu niyyet ile ki cemāl-i yārı bir daḡı temāşā eyleye. Nā-gāh yol üzre yine cāriyeyi gördi [444a].

1. 20. Tārîh-i Mısır

Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin, Mısır valisi Davud Paşa'yı teftiş etmek üzere Mısır'a gönderildiği sırada yazmaya karar verdiği eserdir. Eser Hz. Âdem'den başlayıp 953/1546-47 yılına kadarki süre içinde Mısır'da yaşanan belli başlı olayları ve bu süreçte Mısır'ı yöneten hükümdar ve yöneticileri özetlemiştir.³⁴ Salih Çelebi'nin kaleme almış olduğu ve mensur hikâye özelliği gösteren Tārîh-i Mısır'da Amr bin As'ın Mısır'ı nasıl fethettiği ile alakalı olarak Cevâmi'ü'l-hikâyat'a bir anekdot düşülmüştür.

ÓAmr bin ÓĀs Mısır'a varup vilāyet-i Mısır'ı bi't-temām feth eyledi. Niteki mütercim-i fakîr elfāz-ı Türkiyye ile yazduḡı Tārîh-i Mısır kitabında ÓAmr bin el-ÓĀs'ın radiya'llāhü Óanh Mısır'ı ne tariḡla feth itdüḡü mufaśśal u meşrūh beyān olunmuşdur [193a].

1. 21. Tārîh-i Mülûk-ı Acem

Tevârih-i Mülûk-ı Acem, Nevâyi'nin kaleme almış olduğu tarih konulu mensur bir eserdir. Eser, Klasik Türk Edebiyatı'nın da temel kaynaklarından kabul edilen Fars tarihi ve mitolojisinin kısa bir özeti. Pişdâdîler, Keyânîler, Eşḳânîler ve Sâsânîler olmak üzere dört tabakaya ayrılarak anlatılan Fars tarihi, daha eski kaynaklardan da yararlanılmak suretiyle yazılmış ve bu kaynakların adları verilerek onlara sık sık göndermeler yapılmıştır.³⁵

Tārîh-i Mülûk-ı ÓAcem'de mestürdür. Rūm vilāyetinde Ḳostantiniyye şehrine düşdi. Hiç māl ü menāldan elinde nesnesi yoḡdı. Meger daḡı oḡlanlıḡı zemānında atasınıñ sarāyında yigin hāśśa demürciler görürdi. Bıçaḡlar, ḳılıçlar ve üzengüler, sāyir demür āletleri işlerlerdi. Gördi Ḳostantiniyye içinde nā-çār ḳaldı, ḳūt-ı yevmi ihtiyācı ise şabr libāsını çāk ider tururdi. Demürciler yanına varup “Ben bu şanÓatı bilürin. ” diyüp anlara yanaşdı. Yanlarında işçilik idüp ḳūt-ı yevmişini ḳazandı. Hiç kimseye muhtāc olmadı. ÓAcem vilāyetinde anuñ zemānından şimdi de bu resm bāḡdūr. Anuñçün ÓAcemde hiç bir ulu kişi yoḡdur ki şanāyiÓden bir şanÓat bilmeye. Egerçi aña muhtāc degillerse de hele işlemeḡe ḳādir olurlar. Şöyle ki bir zarūrete düşeler, anuñla geçinüp nā-merde muhtāc olmazlar. Niteki aśhāb-ı tecrübe “El-ḡurfetü emānü mine'l-faḡr”, yaÓni “ŞanÓat faḡırlıḡdan emāndur, kişiyi faḡırdan şaḡlar. ” dirler [513b].

Cevâmi'ü'l-hikâyat'ın müellifi Avfi, gezip gördüğü yerlerin medeniyet tarihini incelemeyi ihmâl etmemiş ve alana dair zengin bir anekdotik malzemeyi esere başarılı bir

³⁴ Tuncay Bülbül, *Mensur Bir Hikâye: Tarih-i Mısır-ı Cedid*, Dergah Yayınları, Ankara, 2011, s. 16.

³⁵ Vahit Türk, *Ali Şir Nevâyi Kitâb-ı Tevârih-i Mülûk-ı Acem*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2019, s. 10.

şekilde yedirmiştir. “*Tama’un ve Tama’a Müte’allık Nesnelere Beyânındadır*” bölümünden alıntılanan yukarıdaki hikâye bu bağlamda kaleme alınmıştır.

1. 22. Târîh-i Yemînî ve Târîh-i Utbî

Târîh-i Utbî isimli eserin de müellifi olan Ebu Nasr el-Utbî (ö.427/1036) tarafından Arapça kaleme alınan Târîh-i Yemînî, Samanilerin sonlarından Sultan Mahmûd zamanına kadar geçen olayları içerir. Eserde Samanilerden başka Sistân emirleri, Hânîler, Gurîler, Deylemîler, Harzemşahlar, Afganlılar gibi diğer hânedanları da zikrettiği için önemli bir kaynak olarak zikredilmektedir.³⁶

Târîh-i Yemînî’de mestürdür. Ol vaqt ki Kâbil iqlîmi pâdişâhı Óasker-i küffâr ile İslâm memleketi üzerine yürüdi, Emîr Nâsîru’d-devle bin Sebük Tigin’e haber oldu. Etrâf-ı Horâsân’dan leşker istedi. Gazâ niyyetine Óasker-i İslâm ile Gazneyn der-bendine yüz tutup Óasker-i küffârî karşıladı. Ol vaqt Sultân Mahmûd on dört yaşında oğlan idi. Bir gün Emîr Nâsîru’d-devle dîvân idüp ümerâ-yı leşkeri ile müşâvere itdi. “Óasker-i küffâr ile ne yüzden turîşalum?” didi. Emîr Mahmûd “Re’oy budur ki biz küffâr leşkerinüñ öñin alup tağlar ortasında etrâfi şarp bir yirde konup oturayuz. Fağa arqamuz vireyüz, şebî-ñün ihtimâlından emîn olayuz. Anlar gelüp bizüm öñümüzden geçemezler. Gâh gâh kemînden çıkar gibi çıka, anlaruñ üzerlerine çapa, gine yirümüze çekileyüz. Bu tariqla muttasıl anlara iztirâb u inqılâb vireyüz, elimüzden Óaciz qalalar.” didi. Cümle begler “Tedbîr budur.” didiler [505b].

Cevâmi’ü’l-hikâyât içerisinde Târîh-i Yemînî’den alıntılanmış üç adet hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyelerin birincisi Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud’un komşuları ile olan siyasi çekişmeleri, ikincisi Sultan Mesud’un Tuğrul ismindeki bir kulu ile arasında geçen ibretlik hadise, sonuncusu ise Togan Tigin’in Baytuz Han ile olan siyasi çekişmesidir.

1. 23. Tefâsîr/Tefsîr Kitapları

Cevâmi’ü’l-hikâyât dinî kaynaklar yönünden oldukça zengin bir eserdir. Eserin bazı yerlerinde tefsîr ve tefsîr tarzı kitaplardan sıkça söz edilmektedir. Bu tip eserlerin bazıları kime ait olduğu yer yer bilinmemekle birlikte bazıları ise Zemahşerî ve Kelbî gibi ünlü âlimlerin tefsîrleridir.

Müellifi belli olmayan eserler zikredilirken “*Tefâsîr kitâblarında getürmüşlerdür*”, “*Kütüb-i tefâsîr ü tevârihüñ ekşerinde mestürdür*”, “*Bazı tefsîr kitaplarında yazılmıştır*”, “*Tefsîr kitâblarınun ba’zında getürürler*” gibi ifadeler kullanılmıştır.

Ünlü âlim ve yazarların eserlerinden bahsederken ise “*İmâm-ı Necmü’d-dîn ÓÖmer Nesefî ki Óulemâó-i kibârdandır, tefsîrinde getürür*”, “*ÓUlemâ-yı tefsîrden İbnü’l-Kelbî kendü kitâb-ı tefsîrinde getürmüşdür*”, gibi ifadeler ile giriş yapılmıştır.

1. 24. Taberî Tarihi

Muhammed bin Cerîr et-Taberî’nin (ö.310/923) asıl adı Târîhü’r-rusûl ve’l mülûk olan eseri Salih Çelebi’nin en çok faydalandığı kaynaklardandır. Salih Çelebi, Taberî’nin sadece

³⁶ Saim Savi, Gazneliler Tarihine Dair İki Kaynak: Tarih-i Beyhâkî ve Tarih-i Yemînî, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.11, S.2, 2022, s.666.

tarih konulu çalışmalarından değil farklı alanlara ait başka eserlerinden de faydalandığı görülmektedir.³⁷

Muhammed Cerir-i Faberî Tārîh’inde getirür. Evvel Erdevân’ı atdan yıkdı, andan inüp başına bir depme urup başın ezdi, Erdevân orada cân virdi. Ol gün aña “Şehen-şâh” didiler. Bundan evvel bu lafzı hiç pâdişâha itlâk itmemişlerdi. Bârî Erdeşir oradan Hemedân’a leşker çekdi, Cibâl ve Nihâvend ve Deymûr vilâyetlerin feth itdi. Andan Âzerbâdgân cänibine vardı, Ermeniyye ve Muşul ve Sevâd memleketlerin aldı, andan sâlim ü ğänim Pârs’a mürâca’at eyledi. Mülük-i Favâyif’ün cümlesini şaşr idüp Öilm ü şevketlerin kesr eyledi. On dört yıl pâdişâhlık sürdi. Âhir ayuñ on dördi gibi bedr olmuşken zîb-i ferî eksildi, vardı mağrib-i tâbüt içinde ğurûb itdi. Oğlu Şâbûr yirine pâdişâh oldu [133a].

Cevâmi’ü’l-hikâyât içerisinde Taberî’den alıntılanmış 12 hikâye bulunmaktadır. Hikâyelerin geneli tarihî ve efsanevî kahramanların taht mücadelesi ve savaşlardan bahsetmektedir. En dikkat çeken ise yukarıda anlatılan Erdeşir ve Erdevân arasındaki siyasî mücadelenin anlatıldığı hikâyedir.

1. 25. Hulku’l-insân

Bir nüshası Kahire’de Dârü’l-kütübi’l-Mısriyye’de bulunan eser (nr. 2445) kesin olmamakla birlikte Beyânülhak mahlasıyla tanınan Nisâbü’rî’ye (ö.553/1158) ait olduğuna dair görüşler belirtilmiştir. Eser insanın yaratılışı ve karakteristik hususiyetleri gibi konulara değinmektedir.³⁸ Cevâmi’ü’l-hikâyât içerisinde Hulk’ul-insân adlı eserden alıntılanmış yedi adet hikâye bulunmaktadır.

Hulku’l-İnsân kitâbında getirür. Bir zemânda bir bahîl kimse vardı. Her gâh eline bir akça girse, anı öñine kırdı ve bir vech ile evvel aña “Ey akça, sen çok yir gezdüñ ve niçe kışe yarup çıkdüñ ve çok nâ-kesleri âdem itdüñ ve çok uluları yire çaldüñ. Şimdi bir yire düşdüñ ki artuğ gün yüzün görmezsin. Üzerüñe güneş nûri pertev şalmaz.” dirdi. Dañı hemân kişesi içine şalup “Varındı, yat huzûr ile bir yirde yirleşdüñ, artuğ bundan hâreket itmez, ğayrı yire gitmezsin ve eger bir kendin bilmez eline düşseñ, seni şöyle bu yaña fırlatsa, başuñ çigzitse, hâlüñ nic’ olurdu? Pes yanumdan ayrılma, beni oñatça bekle.” dirdi.

Hulku’l-insân’dan alıntılanan bu hikâye Cevâmi’ü’l-hikâyât’ın “*Bâhil Olmak Mezemmetinde Olan Hikâyât Beyânındadır*” bölümünde yer almaktadır. Bu bölümde yer alan hikâyeler genelde cimri insanlar ve yaptıkları cimrilikleri anlatan hikâyelerdir. Sâlih Çelebi, bu eserdeki kıssayı bağlama uygun düşüğü için eserine almıştır.

1. 26. Kitâb-ı Megâzî

İbn İshâk’ın en önemli eseri olan Kitâbü’l-megâzî müellifi henüz hayatta iken büyük bir şöret kazanmasına, altmışa yakın râvî tarafından rivâyet edilmesine ve daha sonraki nesilden on âlimin birer nüshaya sahip olmasına rağmen bütünüyle günümüze ulaşmamıştır. İbn Sa’d, kitabın adını “*El-megâzî*” ve müellifini de “*Sâhibü’l-megâzî*” şeklinde tanımlar.³⁹ Eser,

³⁷ Muhammed Yuşa Yaşar, *Taberî’nin Temel İtikadî Görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2012, s.28.

³⁸ Kâtip Çelebi, Keşfüz’-zunûn’un birinci cildinde söz konusu nüshayı gördüğünü söyleyen Hanîf b. Hasan el-Kâsımî bu çalışmanın Nisâbü’rî’ye (ö.553/1158) aidiyetinin kesin olmadığını ve konusunun zühd, ahlak ve faziletlerle ilgili bulunduğunu; bu sebeple adının Huluku’l-insân şeklinde okunması gerektiğini belirtmiştir.

³⁹ Mustafa Fayda, “Siyer ve Megâzî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul, s. 319-327.

döneminde yaşanmış savaşları ilk elden aktarma çabasında bir eser olup bulunduğu dönemin savaş kültürünü, sebep ve sonuçlarını öğrenme açısından önemli bir klasik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cevâmi'ü'l-hikâyat içerisinde yer alan ve konusu savaş olan iki hikâyenin Kitâb-ı Megâzî'den alıntılanmış olması oldukça önemli bir durumdur. Hz. Muhammed döneminde gerçekleşen bir kıssanın anlatıldığı hikâye oldukça dikkat çekicidir. Hikâye şu şekildedir:

Muhammed bin İshâk taşnif itdüğü Kitâb-ı Mağâzî'de getirür. Bir vaqtdе rasûlu'llâh hâzretlerinüñ şalla'llâhü Óaleyhi ve sellem serâyâsından bir leşker, kâfir kabîlelerinden bir kabîleyi urdılar, erlerini kırdılar, Óavretlerini esir itdiler. Erlerini kırarken içlerinden bir zaÓif ü nahîf yigit Müslümânlardan bir cemâÓate yalvardı. “Beni esir itdügünüz Óavretler önüne iletün, anlara vedâÓ ideyin, beni andan öldürün.” didi. Anlar da ilettiler. ÓAvretlerün içinden bir Óavrete çağırup “Eslimî yâ cüyeş kable nifâzi'l-Óiş.” didi ve hemîn anlar öldürmedin kendüsi düşüp öldi. Meger çağurduğı Óavreti severdi. Bu söyledüğü söz içlerinde darb-ı meşel idi. “Sen sağ ol işde ben gıtdüm.” demek yirinde istiÓmâl iderlerdi. Bunu aña didi de cân virdi [446b].

SONUÇ

13. yüzyılda Muhammed Avfi tarafından yazılan ve tarihî, dinî, ahlakî, mitolojik, sosyal birçok konuyu barındıran bir hikâye külliyatı olan Cevâmi'ü'l-hikâyat ve Levâmi'ü'r-rivâyât'ın Türkçeye tercüme yapılmıştır. Bu tercüme içerisinde en mütakâmil olanı Sâlih Çelebi'nin tercümesidir. Sâlih Çelebi, Avfi'nin alıntılar yaptığı ve kaynak olarak gösterdiği eserleri tercümesinde zikretmiştir. Olayların ibret verici yönleriyle ele alınıp anlatılmasıyla okuyucunun hoş vakit geçirirken ders çıkarması ve bir şeyler öğrenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Sâlih Çelebi külliyatı tercüme ederken birçok kaynaktan, târihî eserlerden, değişik edebî kitaplardan faydalanmıştır.

Cevâmi'ü'l-hikâyat'ta zikredilen kaynaklara bakıldığında müellifin kendi döneminde yazılmış önemli eserlerin çoğundan faydalandığı görülmüştür. Bu duruma örnek vermek gerekirse, politika, siyaset, yönetim ile alakalı hikâyelerde Nizâmülmülk'ün Siyâset-nâme'si, Keykâvûs'un Kâbus-nâme'si gibi eserlerden alıntılar yaptığı görülmüştür.

Muhtevastaki konu zenginliği nedeniyle gerek kaleme alındığı dönemde gerekse sonraki dönemlerde de yoğun bir rağbet görmüş olan Cevâmi'ü'l-hikâyat'ın telifi esnasında faydalanılan bazı kaynakların birçoğunun nadir olması eserin kaynak yönünden zenginliğini artırdığını söylemek mümkündür. Eser içerisinde yer alan hikâyelerin alıntıldığı eserler dönemin sadece popüler kaynakları olmayıp kendi döneminde nadir bulunan eserlerden de alıntılar yapmıştır. Bu durum eserde bibliyografyanın genişlemesine ve eserde anlatım çeşitliliği olmasını sağlamıştır. Tercüme edilen bazı hikâyelerin kurgusunda anlatımı destekleyici ayet ve hadislerden yararlanıldığı görülmüştür. Bu durum eserin dinî içerikli kaynaklar yönünden de zengin olduğunun bir göstergesidir.

Hikâyelerin arasına anlatılan olaylarla bağlantılı olarak Kur'an, İncil, Tevrat, Zebur gibi kutsal kitaplardan alınan ayet ve ibareler, eserin dinî yönden ne kadar zengin olduğunu göstermiştir. Ayrıca bu durum Sâlih Çelebi'nin dinî ilimlere ne kadar vakıf olduğunu da göstermektedir.

Mütercim kullandığı eserleri sistematik bir sınıflandırmaya tâbi tutmuş ve bu durumun eserine özgünlük kazandırdığı tespit edilmiştir. Örneğin, botanik ve zooloji sahasındaki alıntı

yapacağı zaman Câhız'ın Kitâbü'l-hayevân'ı veya Mervezi'nin Tabâi'ü'l-hayevân adlı eserlerinden referanslar yaptığı görülürken, diğer taraftan peygamber, sahabe, dört halife gibi dönemlerin anlatıldığı hikâyelerde ise Zemâhşerî'nin Rebi'ü'l-ebrâr'ı, Kuşeyrî'nin Risâlesi, Muhammed bin İshak'ın Kitâbü'l-megâzi'si gibi klasik eserlerden alıntı yaptığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

Aslantürk, Hümeýra, “Necmeddin Nesefî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, ss.571-573.

Aydın, Halis, *Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin Kıssa-i Fîrûz Şâh Tercümesi (İnceleme-Tenkitledi Metin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kütahya 2022

Avcı, Casim, “Târihu Bağdâd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul, ss. 88-89.

Bülbül, Tuncay, *Mensur Bir Hikâye: Tarih-i Mısır-ı Cedîd*, Dergah Yayınları, Ankara 2011.

Bülbül, Tuncay, *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât Tercümesi*, Tezmer Yayınları, Kayseri 2017.

Bülbül, Tuncay, *İsmail bin Ali, Câmi'ü'l-Hikâyât*, Grafiker Yayınları, Ankara 2011.

Cerrahoğlu, İsmail, “Kelbî Muhammed bin Sâib”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, ss. 205-206, İstanbul, 2002.

Cilacı, Osman, “Ahbârü's-sîn ve'l-hind”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, ss. 493-494, İstanbul, 2013.

Çağrı, Mustafa, “Gazzâlî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, ss. 494-495, İstanbul, 1991.

Çakır, Müjgan, “Nâzir İbrâhîm'in Câmi'ü'l-hikâyât Tercümesinde Kaynaklar Meselesi”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 3, 2019, ss. 221-242

Çiftçi, Hasan, *Ebû Nasr el-Mutahhar b.Tâhir el-Makdisî'nin Kitâbü'l-Bed' ve't-târîhine Göre Hz. Peygamber'in Hayatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Şanlıurfa 2020.

Fayda, Mustafa “Siyer ve Megâzi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul, 2009.

Gökbilgin, Tayyip “Celâl-zâde Sâlih Çelebi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 1993.

Kandemir, Yaşar, “Et-Teymî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, ss. 55-57, İstanbul, 2002.

Kandemir, Yaşar, “Garibü'l-hadîs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, ss. 376-377

Kazan, Ramazan, “Meydânî'nin Mecma'ü'l-emsâl Adlı Eserinde Hz. Peygambere Ait Vecizeler ve Edebî Özellikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.36, 2016, ss. 49-73.

Kılıç, Hulusi, “Harîrî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, ss. 414-416, İstanbul, 2003.

Kılıç, Filiz, *Âşık Çelebi Meşâ'irü'ş-şu'arâ*, İstanbul Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010.

Odabaşı, İbrahim, “Harîrî’nin Makâlâtında Müzikal Görseller”, *Turkish Academic*. C.7, 2022, ss. 762-780.

Özek, Ali, “El-Keşşâf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, ss.329-330, İstanbul, 2002.

Özay, Gülden, *Celâl-zâde Sâlih Çelebi Divanındaki Dinî Muhteva* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara 2008.

Savi, Saime, “Gazneliler Tarihine Dair İki Kaynak: Tarih-i Beyhâkî ve Tarih-i Yemînî”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 11, S.2, 2022, ss.653-670.

Şeşen, Ramazan, “Câhiz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, ss. 40-44, İstanbul, 1993.

Türk, Vahit, *Ali Şir Nevâyî Kitâb-ı Tevârîh-i Mülûk-ı Acem*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2019.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

Uz, Emin, “İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmi’ü’l-hikâyât Örneği”, *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys*. C. 2, 2017, ss. 20-39.

Uz, Emin, *Cevâmi’ü’l-hikâyât ve Levâmi’ü’r-rivâyât İsimli Eserimde Mizahi Karakterler ve Anekdotik Unsurlar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Bursa 2017.

Yaşar, Muhammed Yuşa, *Tâberî’nin Temel İtikadî Görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul 2012.

Yavuz, Vehbi, “Câmi’ü’l-kebîr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, ss. 109-110, İstanbul, 1998.